

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Bojtos Anita

A pálos rend XVII. századi története, különös tekintettel a rend szellemiségére

A magyar rendtartomány szerzeteseinek életpálya- és karrierrekonstrukciója az 1637 és 1700 közötti utánpótlás adatai alapján

Témavezető: Óze Sándor DSc

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest
2018

I. A kutatás célja és lehetőségei

A magyarországi katolikus megújulás és a szerzetesrendek kapcsolatáról úgy a hivatásos történészeknek, mint a művelt érdeklődőknek általában a jezsuiták és a – zömmel külföldről érkező – missziók jutnak eszébe. Kevesen, jóllehet az utóbbi idők eredményeinek köszönhetően egyre többen ismerik, hogy „az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrendként” emlegetett pálos rend nem csak a középkori Magyarország egyházi képének volt meghatározó formálója, hanem aktív, és főként eredményes szerepet vállalt a Pázmány Péter utáni rekatolizációban.

A disszertáció témájául választott XVII. századi pálos szellemiség éppen ennek a szerepvállalásnak az eszmetörténeti alapvonásait és kapcsolódásait kívánja föltárni és bemutatni azzal a szándékkal, hogy a fenti képet az új eredményekkel és adatokkal árnyalhassa. Már a kutatás kezdeti szakaszában világossá vált, hogy hiányoznak az eszmetörténeti nézőpont – az irodalomtörténet, lelkiségtörténet, vagy a vallási néprajz épp úgy része, mint a rendi lelkipásztorkodás vagy a világi társadalomhoz fűződő kapcsolatok – érvényesítéséhez elengedhetetlen alapkutatások, rendelkezésre állnak viszont azok a források, amelyek alapján ezek az alapkutatások elvégezhetők. A feldolgozás ekkor fordult a pálos rend utánpótlásnemzedékeit rögzítő, egyetemi anyakönyvekhez hasonló fogadalmaskönyvek felé.

Ezek a névkönyvek fölvtették a rendbe lépő novíciusok legfontosabb adatait (nevét, szülei nevét, földrajzi és társadalmi származását, natióját, életkorát, beöltözése és fogadalmatétele helyét és idejét, esetleg tanulmányait és a későbbi életpályára vonatkozó egy-két utólagos bejegyzést), így lehetővé vált a pálos rend személyi összetételének feltérképezése, amely ezután fogódzót adott az eszmetörténeti szálak kibontásához.

II. A feldolgozás keretei

Időhatárok, források és módszer

A dolgozat legfontosabb forrásául szolgáló fogadalmaskönyv, a Liber Professorum Fratrum 1646-tól az 1770-es évekig terjedő időt öleli föl. Emellett rendelkezésre áll további hét kézíratos névkönyv, amelyek közül az egyik 1637-ig visszamenőleg sorolja az újoncokat: ez adja a disszertáció időkeretének alsó határát. Felső határát egy területi átszervezéshez igazítottuk, 1700-ban ugyanis a magyar rendtartományról leválva önálló provinciává szerveződtek a horvát és osztrák kolostorok. Az így kapott bő hatvan évnyi időt a rendtörténet és a köztörténet általános vonásai alapján további alkorszakokra bontva (l. a disszertáció 9–10. oldalát) 1637 és 1700 között összesen 419 főt sikerült azonosítani. Az *ő életpályaelemzésük* jelenti a disszertáció egyik nagy egységét (l. 11–14., 26–31. és 85–117. oldal).

A feldolgozás másik iránya a *noviciátus helyszínét*, Sopronbánfalvát és a nevelésben fontos szerepet játszó *személyeket* (novíciusmesterek, különösen is jászói Nagy Imre), *intézményeket* (nagyszombati pálos tanulmányi ház, pálosok által látogatott egyetemek Olmüztől Rómáig) vizsgálta, hiszen a 419 fő szerzetesi életpályáját a fogadalmaskönyvekben rögzített „hozott értékeken” túlmutatón ezek formálták legnagyobb mértékben. A vonatkozó szakirodalom és kiadott források mellett az Országos Levéltárban őrzött Acta Paulinorumnak a kolostorok szerint rendezett anyaga is segítségünkre volt.

A feldolgozás harmadik iránya – logikai hierarchiáját tekintve az előzőek fölött – a pálos szerzetesi életpályák és karrierek meghatározása volt (l. 118–217. oldal). Ennek révén sikerült becsatornázni a fősodratú magyarországi egyháztörténetbe a rend személyi utánpótlását. Így mutatkoztak meg a kérdés eszmetörténeti kapcsolódási pontjai is.

Törekedvén arra, hogy a dolgozat ne csak logikai, hanem retorikai ívvel is szolgáljon, az elemzések végén visszatértünk a pálos életpályák szimbolikus térbeli origójához Sopronbánfalvára (l. 218–231. oldal). Az életutak alakulása során több lépcsőben elsajátított szellemiségnek, a pálos hivatások kiteljesítésének eredményeit mutatja ugyanis az a kovász-szerep, amit Sopronbánfalva (korabeli nevén Wondorf) Nyugat-

Magyarország több más – ferences, jezsuita, domonkos, stb. – kolostorához hasonlóan a térségben betöltött.

A dolgozatban emellett a nagyobb módszertani egységekhez kapcsolódva egy-egy mélyfúrás is helyet kapott: ilyen például jászói Nagy Imre novíciusmester működésének szerepe (l. 73–84. oldal); a rendi történelemszemlélet néhány vonásának meghatározása; Csepellényi György vértanúságának emlékezeti toposzai (l. 202–212. oldal); vagy éppen egy százötven évig kéziratban lappangó mű 1681-es bécsi kiadásának története, amelynek egy szála a legnépesebb korabeli papnevelő, a Pázmáneum falai közé vezetett (l. 174–179. oldal).

A mellékletben korszakokra bontva öt térkép segíti a pálos rend utánpótlásának földrajzi származás szerinti áttekintését, valamint egy személyi adattárban nevek szerint kereshetők a karrier megállapításához gyűjtött adatok.

Eredmények

Az életpályák elemzése során világossá vált, hogy az utánpótlás többnyire 17 és 20 éves kora között választotta hivatását, és míg a vizsgált korszak elején a novíciusok zöme határainkon kívülről érkezett, addig az 1660-as évektől kezdve egyre több a magyarországi, főként az esztergomi főegyházmegye és győri egyházmegye területéről érkező újoncok száma. A század végén a magyarországi származásúak aránya már 82 százalék volt, és volt olyan időszak, amelyben negyedük–harmaduk nemesi családból érkezett.

A karriertípusok vizsgálata során két különböző, de egyben átjárható és egymással összefüggő működési terepet sikerült elkülöníteni: I. az „értelmiségi” hivatást (tanárok, szerzők, előljárók) és II. a missziós hivatást (vándormisszionáriusok, lelkipásztorok). E kettő fölött harmadikként a forrásokból kibontakozik egy olyan terület, amely már a hivatásgyakorlás minőségére vonatkozik. A látványos életúttal bíró rendtagok mellett az egyszerű szerzetesekről is fennmaradtak rövid éreyleírások, esetleg történetek, amelyek nem egyediségükkel váltak érdekessé, hanem mert egyetemes értéket képviselnek az érengyakorlás mértéke vagy éppen a hősi magatartás vállalása okán.

Az életutakon át megmutatózó belső, rendi kultusz mellett további eszmetörténeti összefüggések feltárására is lehetőség nyílt többek között irodalomtörténeti kapcsolódási pontokon keresztül. A rendelkezésre álló adatok szerint a rend Mohács utáni hanyatlása és XVII. századi újraszerveződése ellenére feltételezhető egy kontinuitás a középkori rendi irodalom és a barokk rendi irodalom között, amely témákban, toposzokban, szerzőkben és műfajokban élt.

A katolikus egyházi élet minden területét lefedő rendi szerepvállalásból kibontakozik, hogy a pálosok vármegyényi területeket hódítottak vissza a katolicizmusnak, a rendtagok nem sajnálták életüket adni a hitért és hivatásért, létszámbeli gyarapodásuk és térbeli terjeszkedésük pedig lehetővé tette, hogy a töröktől visszafoglalt területeken kolostoralapítástól főpásztori szolgálatig minden lehetséges módon segítsék az egyházi struktúra helyreállítását.

III. Továbbblépés: az eredmények és hasznosításuk

A disszertáció eredményei reményeim szerint új adatokkal és összefüggésekkel járultak hozzá a XVII. századi magyarországi katolikus megújulásról és eszmetörténetéről kialakult tudományos diskurzushoz. Amellett, hogy a már meglévő formában segítséget nyújthat a pálos rend történetének mélyebb megismeréséhez, a dolgozatban lefektetett alapokról további kutatások indíthatók. A kolostortörténetek és életrajzok klasszikus műfaja mellett monográfiát érdemelhetnek az egyes értelmiségi karriertípusok is, amit Galla Ferenc a pálos missziókkal (és térítőkkal) foglalkozó munkájának megléte különösen is indokoltta tesz; de árnyalható a rendi kultusztörténet, a népi vallásosság, vagy a pálosok és az irodalom, politika, világi társadalom kapcsolata is. Kézenfekvő mindemellett a jelenlegi feldolgozás kiterjesztése az 1700 és 1786 közötti évekre, valamint egy pálos életrajzi adattár elkészítése is.

*

A téma jellegéből fakadóan a disszertációnak van még egy célja. Az Eötvös Collegium szellemiségében formálódott történészihivatás szerint egy tudományos munka eredményei akkor szolgálnak igazán, ha nem

csak a szakemberek egy szűk körét segítik, hanem hozzájárulnak ahhoz is, hogy a nemzeti történelemről, a magyar és közép-európai kereszténységről folyó össztársadalmi diskurzusból minden életkori és társadalmi csoport a lehető legteljesebben kivehesse részét.

IV. A disszertáció témájában megjelent publikációk

Tanulmányok

Hitélet és lelkeség a sopronbánfalvi pálosok vonzásában. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk.: ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 445–473.

Epizód a magyar vonatkozású bécsi könyvkiadás XVII. századi történetéből: Gregorius Coelius Pannonius Énekek éneke-kommentárja, 1681. In: *Habitus. Tanulmányok a Colloquium Officiale II. konferencia előadásaiból*. Szerk.: BARÁTH DÓRA – KISS ALPÁR. Budapest, Mika Sándor Egyesület, 2016. (Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae Series I. Nr. 6.) 111–142.

370 éves a sopronbánfalvi pálos kolostor barokk formája. Adatok a rendház kora újkori történetéhez. In: *Jubileumi tanulmányok*. Szerk.: BEREZCKI LAJOS – LÁSZLÓ GÁBOR. Budapest, Baptista Levéltár, 2016. (Emléklapok X.) 277–285.

Eszmény és hivatás: pálosok a katolikus megújulásban. In: *Pálosaink és Pécs*. Szerk.: SARBAK GÁBOR. Budapest, Szent István Társulat, 2016. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 4/4.) 55–79.

Pálos kolostorok a XVII. századi Magyar Királyságban: áttekintés a rend térbeli jelenlétéről. In: *Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről*. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2015. (PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola Eszmetörténeti Műhely, Művelődéstörténeti Műhely, Doktoriskolai konferenciák 2.) 13–24.

Pálosok a XVII. században. A rend XVII. századi történetének kutatása és a rendi prozopográfia forrásai: a névkönyvek. In: *Tempus Adest. Tanulmányok az Eötvös Collegium 30 éve alapított Történetész Műhelye tiszteletére*. Szerk.: KOVÁCS DÓRA – SZABÓ MELINDA. Budapest, Mika Sándor Egyesület, 2015. (Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae. Series I., Nr. 4.) 53–73.

Kloster an der Grenze. Angaben zum Neubau und zur Rolle des Paulinerklosters von Wondorf im 17. Jahrhundert. In: *Wiener Archivforschungen*. Hrsg. von CZIRÁKI, ZSUZSANNA – FUNDÁRKOVÁ, ANNA – MANHERZ, ORSOLYA – PERES, ZSUZSANNA – VAJNÁGI, MÁRTA. Wien, 2014. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. X.) 113–120.

Konferenciaelőadások

Pálosok a magyarországi katolikus megújulás szolgálatában. (Tér, identitás, felekezetek és művelődés Magyarországon és a Kárpát-medencében. PPKE BTK TDI Eszmetörténeti Műhely, Piliscsaba, 2013. november 28.)

Szerzetesi hivatástudat a XVII. századi pálos rendben. (Tempus adest. Konferencia az Eötvös Collegium 30 éve alapított Történész Műhelyének tiszteletére. A Mika Sándor Egyesület bemutatkozó konferenciája. Budapest, BTA, 2014. március 21.)

Eszmény és hivatás: pálosok a katolikus megújulásban. (Pálosaink, a fehér barátok c. tudományos konferencia. Pécs, 2015. február 5.)

Pálos novíciusok és nevelőjük a 17. század közepi Magyarországon. (Pázmány Doktori Konferencia, PPKE BTK, Budapest, 2016. február 5.)

Hitélet és lelkiség a sopronbánfalvi pálosok vonzásában. (Bedy Vince Emlékkonferencia, Győr, 2016. március 31.)

A pálos rendi nevelés lehetőségei és távlatai a XVII. századi magyar rendtartományban. (Nevelés- és kultúrtörténeti konferencia, PPKE BTK Neveléstörténeti Kutatócsoport, Piliscsaba 2017. február 22.)

*

Bécs, 2018. április 24.

Bojtos Anita

